

902.6

SZÖVETKEZET

Budapest

1973 OKT

A százéves Budapest

244
A római Aquincum

Ma már mindenki számára természetes, hogy a szentendrei villamosnak Aquincum nevű megállója van, hogy ott találjuk a klasszicista stílusban épült Aquincum Múzeumot, benne megcsodáljuk a működő vízorgonát, körülötte az aquincumi rommezőt, közel kétezereves vízvezetékekkel, akkori szobortorzókkal és épen maradt mozaikkal. Óbuda helyén a rómaiak korában Aquincum állott, erről nincs vita a tudomány berkeiben.

Az elmúlt századokban Szikambriának hitték, s középkori krónikásaink — *Anonymus*, *Kézai Simon*, *Kálti Márk* és a többiek — egyáltalán nem tudtak semmit Aquincum nevű városról. Annál inkább ismerték az egykorú római szerzők. Városunk neve legkorábban a görög nyelvű földrajzkönyvben maradt fenn, görög betűkkel leírva, *Ptolemaiosz* — latinositva *Cladius Ptolemeus* — időszerűségünk szerint 140—160 között keletkezett művében.

A római írók és költők nem egészen egyformán írták le a város nevét, de azért mindegyikben felismerhető a ma is használt névalak. *Ammianus Marcellinus* szövegében *Acincum* olvasható, *Idatius* püspök 294-ben készült történelmi összefoglalásában *Acinco* szerepel.

A rómaiak korában készültek már útikönyvek, postakönyvek is, nem sok túlzással azt mondhatjuk, hogy ismerték a modern helységnévtárak ókori elődeit, feltüntetve bennük a birodalom majd minden helységét. Ilyen volt *Antonius Itinerariuma*, amelyben a mi városunk hétszer for-

dul elő, minden esetben *Acinquo* formában. A *Notitia dignitatum* című műben öt változat található meg: *Acincum*, *Acicenses*, *Acicensis*, *Acinco*, *Acincium*. Ugyancsak négy változat található az úgynevezett *peutingeri táblákon*, közülük egy görög betűkkel íródott, a másik három ez volt: *Aquinco*, *Aquincum*, *Acincquo*. Végetetül a legkésőbbi római forrás, amelyben a városnév feltűnik, egy *Sidonius* nevű költőnek *Maorianus* császárhoz intézett dicsőítő verse 480-ból.

Ezt követően századokra eltűnik az írott forrásokból az Óbuda helyén állott római város, hogy csak a honfoglalás után találkozunk majd vele változatos nevekkel. Igaz, ismerünk két könyvet, a VII. század végéről vagy a VIII. elejéről, amelyekben szerepel Aquincum, de mindkettő tanácsos, tehát könnyen lehetséges — majdnem biztos —, hogy korábbi források adatait jegyezték le, ellenőrzés nélkül. A népvándorlás századaiból nem a városnévről, de még arról sincs bizonyos tudomásunk, hogy egyáltalán laktak-e benne?

Aquincum a középkori szerzőknél

Abrahamus Ortelius 1578-ban Antwerpenben adott ki egy olyan művet, amelyben a földrajzi elnevezéseket magyarázta, ebben *Bonfini* könyve alapján Szikambriát egyezteteti Óbudával, de az ókori forrásokra hivatkozva elmondja, hogy Alsó-Pannóniában Aquincum nevű város is volt. *Thomas*

Reinisius (1640) és Buda 1686-ban történt visszafoglalásával foglalkozó számos röpirat tud Aquincum ókori létéről, de nem azonosítják az óbudai romokkal. Talán a magyar *Timon Sámeul* az, aki ezt először állítja határozottan a hazai föld ókori vonatkozásait tárgyaló, 1733-ban Kassán megjelentetett kötetében.

Ők és más középkori tudósok tudtak tehát Aquincum létezéséről, de nem vagy csak bizonytalanul azonosították. A végérvényes, cáfolhatatlan bizonyítékokat *Schönvisner István* szolgáltatta a XVIII. század végén megjelent műveiben. Maga is végzett ásásokat Aquincumban, de figyelembe vett minden addig ismert ókori forrást és hazai tárgyi emléket. Az utóbbiak közül egyike volt a legfontosabbnak az a kilométerkő, amelyet 1779-ben találtak meg Budafokon, az Aquincumba vezető út mentén. Az „AQ” feliratú kövön jelzett távolság pontosan megfelelt Budafok és Óbuda távolságának. *Schönvisner* megkísérelte azonosítani az ókori források valamennyi alsópannóniai helynévét, hogy kizárásos alapon juthasson el Aquincum tényleges helyéhez, ami sikerült is, noha egyéb egyeztetései közül a későbbi kutatás sok mindent helyesbített.

Az aquincumi romterületen fölös számban találtak olyan sírköveket, emlékoszlopokat, amelyeken szerepelt a II. segédlegió valamilyen formájú elnevezése, már pedig *Antonius* egyértelműen állította az ókorban, hogy ez a légio Aquincumban székelte. Találtak olyan köveket is Óbudán, amelyeken *Aquincum*, *Aquinc*, *Aquin* és még sok-sokféle rövidítésben olvasható a városnév. A máig előkerült ilyenfajta leletek száma több százra rúg, tehát a helynév azono-

sításához távoli kétség sem férhet.

Utóbb a már említett budafoki mérföldköhöz hasonló találtak több ókori település közelében, amelyen szintén kiírták Aquincum nevét és — az ókori pontatlanságoktól eltekintve — hozzávetőlegesen a jelzett távolságok is megközelítették a valóságot. Ugyanis Óbudától Rómáig hosszú hadiút vezetett, aminek a Dunántúlon számos kiágazását is feltárták a régészek. Ilyenféle útjelző követ, mai szóhasználatilag kilométerkövet ismerünk az alábbi helyekről (zárójelben a mostani magyar városnevet mi tettük hozzá, a latin szöveg eredeti):

Aquincó—Sirmium (Mitrovica), Aquincó—Mursam (Eszék), Aquinci — ad castra Ulcisia (Szentendre), Aquincó—Brigetionem (Ószóny).

Mit jelent az Aquincum?

Hiába ütünk fel a latin—magyar szótárak bármelyikét is, nem találhatnánk meg benne a városnév közszói jelentését, pedig az az igazság, hogy egykor, a névadás korában, minden helynév értelmes jelentésű megnevezés volt. Aquincumról a délibábos nyelvészkedés korában, valamikor jó kétszáz évvel ezelőtt azt találták ki, hogy az „öt víz” jelentésű *aquae quinque* latin kifejezésből keletkezett. Ez a nézet sokszor elhangzott, gyakran le is írták, például a *Tudományos Gyűjtemény* című folyóirat 1823-as évfolyamában ilyen terjedős címen: „Német Sándornak az előtti Gubernális Tanácsosnak most pedig Óbuda és Visegrád kir. koronauradalmak praefectusának észrevételei az óbudai határban található és látható régiségek

iránt”. Dolgozatában fel is sorolja az öt forrást a békásmegyeri Péter-hegy alatt, a Római fürdőnél, a puska-poros malom mellett, a Császár fürdő helyén és a Gellérthegy alatt. Arról nem szólva, hogy a két utolsó kívül esett az ókori Aquincumon, már a rómaiak is jóval több forrást ismertek városuk területén. Ezeket gőzfürdőkben és kiépített vízvezetékben hasznosították is. A latin nyelvtörténet bűvárlói bebizonyították, hogy a nyelv szellemében semmiképpen sem keletkezhetett az *aquae quinque* alakból Aquincum formájú városnév. Noha ez is régi igazság már, még öt évvel ezelőtt is akadt szerző, aki Buda gyógyvizeiről írván elhitte a mendemondát.

Hiába való fáradság lenne a latin nyelvből magyarázni Aquincumot, mert a városnév kelta. A rómaiakat megelőzően többféle kelta törzs élt Alsó-Pannónia térségében, a Tabán területén például az *eraviscusok*, akiknek a lakott helyét régészetileg is feltárták a Gellérthegy északi oldalán. A rómaiak nagyon sokfelé az elhagyott kelta településeket szállták meg, nem törtek a fejüket új helyneveken, hanem átvették a régit, legfeljebb latinos végződéssel látták el.

Kelta városok

Ilyen kelta eredetre visszavezethető városok voltak (zárójelben a mai magyar név): *Scrabantia* (Sopron), *Cerulata* (Oroszvár), *Arabona* (Győr), *Brigetium* (Ószóny), *Crumerum* (Esztergom!), *Gardelacca* (Tát), *Annamantia* (Dunaföldvár), *Lussunium* (Kömlöd), *Alisca* (Tolna), *Lugio* (Bátaszék), *Altinum* (Mohács), *Mursa* (Eszék) és még több is.

A kelták szétszóródtak a történelem folyamán, számos törzsük egymástól eltérő nyelvjárása — esetleg külön nyelve — ma már nem él, Európában csupán az írek beszélnek kelta eredetű nyelven. A történelmi források azonban tanúsítják, hogy az -*ink* végződésű helynevek mindennaposnak számítottak a kelták lakhelyein. A kelta kymoi nyelvben és a mai ír nyelvben az *ing* szó *szük* értelmű, földrajzi vonatkozásban földnyelvet jelöltek vele. A szóval rokon *ang* és *eng* jelentése éppen az ellenkező: bő. Ez szerepel városnevünk utótagjaként, ami a kelták idején *Ak-ink* volt. A helynév első részében szereplő „Ak” a kelta kymoi nyelvben elsődlegesen friss növényi hajtást jelölt, de másodlagosan vizet is; az *agen* az aremoriban forrást jelent, de felfedezhetjük az „ak” szócska változatát a mai írben is *eask* = víz formában. Mindent egybevetve a kelta *Ak-ink* városnév jelentése *bő víz, vízbőség*, amire a közeli Duna éppen úgy alapot szolgáltatott, mint az Óbuda határában máig is buzogó és a rómaiak által is ismert számos hévíz és hideg vízü forrás. Ehhez már csak azt tehetjük hozzá, hogy a kelta *ak-ink* kifejezést a latinok a saját helyesírási szokásainak megfelelően *c*-vel írták le, vagyis *Ac-inc* alakban, ami utóbb — mivel ők sem értették — összevonódott egy szóvá, lett belőle *acinc*, amit a latinban teljesen általános, sűrűn előforduló *-um* végződéssel egészítettek ki.

Igy aztán a kelta eredetű, latinosított helynevet öröklük ma is az óbudai romok megnevezésére, emlékeztetve a légiók hajdani városára, a több mint másfél évezrede kivonult (kivert) rómaiakra.